

Peter Štih

GLOSE K SREDNJEVEŠKEMU DELU RUTARJEVE ZGODOVINE TOLMINSKEGA

Zgodovina Tolminskega, knjiga, ki je Simonu Rutarju izšla leta 1882, zavzema v njegovi bogati znanstveni bibliografiji¹ prav posebno mesto, saj je to njegovo "najobsežnejše in najbolj izvirno samostojno delo"², hkrati pa pomeni "prvo temeljito monografijo o ožji pokrajini v našem zgodovinopisju".³ Na tem mestu ni potrebno ponavljati že znanih ugotovitev o Rutarjevi priznani pomembni vlogi in mestu v razvoju slovenske historiografije, saj na to temo obstaja več člankov in razprav.⁴ Po zaslugi Branka Marušiča pa smo podrobno seznanjeni tako s historiatom nastajanja Rutarjeve Zgodovine Tolminskega kot tudi z vrednostjo, ki jo je omenjeno delo v času svojega nastanka imelo in ki jo ima kajpak še danes.⁵

Rutar je svojo knjigo gradil na podlagi obstoječe literature, objavljenih virov, virov, ki jih je sam našel v arhivih in iz osebne dokumentacije, ki jo je zbiral že od zgodnjih gimnazijskih let. Za kakovost knjige je posebej pomembno, da so mu za uporabo odprli tako imenovani "grofovski arhiv" v Tolminu, ki je med prvo svetovno vojno izginil neznano kam in danes velja za izgubljenega. Gradivo, ki ga je Rutar za svojo knjigo iz tega arhiva lahko uporabil, se nanaša predvsem na čas po letu 1500, ko je bilo ustanovljeno tolminsko glavarstvo, ki je kot posebna upravna enota imelo tudi svoj arhiv. Za zgodovino srednjega veka pa je bil ta arhiv praktično neuporaben, saj razen nekaj prepisov⁶ ni vseboval gra-

diva. Tako je Rutar srednjeveški del svoje Zgodovine Tolminskega, ki v dveh poglavjih zajema približno tretjino vsega zgodovinskega teksta, v veliki meri napisal na podlagi literature in objavljenih virov. Zlasti to velja za zgodnjerednjeveški del, kjer do 11. stoletja za Tolminsko nimamo nobenih neposrednih podatkov, pa tudi za visoki in pozni srednji vek so ti relativno skromni. Zato je ta del knjige danes mnogo manj uporaben in ga je potrebno nujno dopolnjevati s spoznanji, do katerih je prišla zgodovinska znanost v času, ki je Rutarjevemu sledil.

Pričujoči prispevek ima takó namen opozoriti na nekatera mesta srednjeveškega dela Rutarjeve Zgodovine Tolminskega, ki se ne skladajo z današnjim znanjem in razumevanjem preteklosti; hkrati pa predstaviti trenutno doseženo raven v teh posameznih vprašanjih. S tem se pomen Rutarjevega dela prav nič ne zmanjšuje, saj je v njem Rutar zbral vrsto dragocenih in pomembnih podatkov, ki jih bo moral upoštevati vsakdo, ki ga zanima starejša zgodovina Tolminskega. Čeprav je že izdajatelj faksimiliranega ponatisa Zgodovine Tolminskega iz leta 1972 zapisal, da bi bilo veliko smotrnejše izdati novo knjigo o zgodovini Tolminskega, kot pa pisati pripombe k Rutarjevi⁷ - s čimer se lahko le strinjamo - pa tudi po dvajsetih letih, odkar so bile te besede zapisane, vse kaže, da Tolminska še dolgo ne bo dobila svoje nove zgodovine. Takšno stanje je torej tudi eno glavnih opravičil za glose k Rutarjevi Zgodovini Tolminskega.

Srednji vek na Slovenskem se začne s slovansko in avarsko naselitvijo na prostor med Alpami in Jadranom. Ta naselitev je imela za posledico dokončni zaton antične civilizacije. Uvod v to dogajanje predstavlja preselitev Langobardov iz Panonije v Italijo. Rutar postavlja to selitev v pomlad leta 569 (str. 15). Ta njegova datacija, čeprav danes na splošno ni sprejeta, se opira na vest tridentinskega škofa Sekunda, ki poroča, da so se Langobardi v Italijo preselili v drugi indikciji, to je leta 569. Večina virov (npr. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*; Ori-

1 Boža PLENIČAR, Bibliografija Simona Rutarja, Goriški letnik 4/5, 1977/78, 139 sl.

2 Branko MARUŠIČ, Simon Rutar in njegova "Zgodovina Tolminskega", v faksimiliranem ponatisu: Simon RUTAR, Zgodovina Tolminskega, Nova Gorica, 1972, XVI.

3 Bogo GRAFENAUER, Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju, Goriški letnik 3, 1976, 14.

4 B. PLENIČAR (kot v op. 1), 174 sl.; (literatura o Simonu Rutarju, ki od leta 1880 do 1977 zajema kar 101 bibliografsko enoto).

5 B. MARUŠIČ; Simon Rutar (kot v op. 2), V sl.

6 Gl. npr. Simon RUTAR, Zgodovina Tolminskega, to je zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerklno ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom, Gorica, 1882, 220, op. 7; 227, op. 20.

7 B. MARUŠIČ, Simon Rutar (kot v op. 2), XII.

go gentis Langobardorum)⁸ datira ta dogodek v prvo indikcijo, torej v leto 568, ki ga je v glavnem sprejela tudi historiografija.⁹ Vendar to niti ni najvažnejše. Bolj zanimivo je Rutarjevo mnenje, da so Langobardi prišli v Italijo in v Čedad, ki so ga kot prvega zasedli, po poti čez Predel. Zato tudi "Kraljevo goro" (Mons regis), ki naj bi stala na meji Italije in na katero naj bi se povzpел langobardski kralj Alboin z namenom, da bi si ogledal novo domovino, enači z Matjurjem. V zvezi s Kraljevo goro obstajajo različna mišljenja,¹⁰ najbolj verjetno pa je mnenje Milka Kosa, da se ta gora nahaja nekje med Ljubljansko kotlino in Vipavsko dolino, ob glavni poti, ki je iz Italije preko Vipavske doline, Hrušice (Ad Pirum) in Emone vodila v Podonavje.¹¹ To vprašanje je seveda v tesni povezavi z vprašanjem poti, po kateri so se Langobardi preselili v Italijo. Rutar je v tem oziru daleč precenil pomen predelske ceste, ki se je bolj uveljavila šele v srednjem veku. Poleg tega je bila to pot, ki je povezovala Koroško s Furlanijo in je torej potekala v smeri sever - jug, pa še tu je bila gotovo mnogo pomembnejša cestna povezava, ki je potekala po dolini Bele in nato mimo Pušje vasi (Pontebbska cesta).¹² Pristajanje na Rutarjevo tezo bi pomenilo, da so se Langobardi selili iz Panonije v Italijo preko Norika, kar pa seveda nima nobenega smisla in tudi viri nam tega ne poročajo. Ne more biti dvoma, da je itinerar langobardske preselitve iz Panonije v Italijo markirala zgoraj omenjena cesta Aquileia -

Emona - Celeia - Poetovio s krakoma proti Savarii in Sirmiumu. Po tej cesti so namreč pred Langobardi tudi druga barbarska ljudstva z vzhoda vdirala v Italijo.¹³

Naselitev Slovanov v Vzhodne Alpe je danes mnogo bolj natančno poznana kot v času, ko je Rutar pisal svojo Zgodovino Tolminskega (str. 16). Predvsem danes vemo, da je slovanska naselitev na ta prostor potekala v dveh valovih, od katerih je starejši imel izhodišče v zahodnoslovanski skupini. Okrog 550. se je ta prvi in šibkejši val s področja današnje Moravske obrnil proti jugu, preko Donave, med Trauno na zahodu in Dunajem na vzhodu, zajel najprej ozemlje Zgornje in Spodnje Avstrije in se nato postopoma širil v notranjost Vzhodnih Alp do Karavank in ob Dravi še naprej proti jugovzhodu. Zdi se, da je škofija v Poetoviu propadla že pred letom 579 prav v zvezi s tem naselitvenim valom. Šele nato je sledil drugi, glavni slovanski naselitveni val v vzhodne Alpe. Ta je potekal približno med leti 585 in 590, in sicer z jugovzhoda ob Savi in Dravi navzgor, in je bil v tesni povezavi z Avari. Tako je bilo do okrog 588. osvojeno zgornje Posavje in Posavinje (propadeta škofiji v Emoni in Celeji), do leta 591 pa zgornje Podravje (propadeta škofiji v Teurniji in Aguntu). V letih 593 in 595 je na področju zgornje Drave okrog Lienza že prišlo do spopadov s severnimi sosedi Bavarci.¹⁴ Ne moremo pa trditi, tako kot Rutar, da so se "Slovenci" (sic!) že takrat naselili na meji Italije (str. 16). Posebno to ne more veljati za zgornje Posočje, kjer analiza skromnih zgodovinskih podatkov (predvsem vesti pri Pavlu Diakonu) kaže bolj na to, da so Slovani ta prostor naselili nekoliko kasneje, morda v drugi polovici 7. stoletja,¹⁵ po mnenju jezikoslovcev pa sploh šele v 9. stoletju in kasneje.¹⁶ Zato se seveda Slovani tudi niso mogli že konec

8 Franc KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana, 1902, št. 71.

9 Prim. npr. Bogo GRAFENAUER v opombah ob izdaji: Pavel DIAKON, Zgodovina Langobardov, Maribor, 1988, 88, op. 25, 26; Jörg JARNUT, Geschichte der Langobarden (1982), 33; Herwig WOLFRAM, Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter, Berlin 1990, 398; Amelio TAGLIAFERRI, Il ducato di Forum Iulii, I Longobardi, katalog razstave, Milano, 1990, 538.

10 Gl. Peter ŠTIH - Janez PERŠIČ, Problem langobardske vzhodne meje, Zgodovinski časopis (= ZČ) 35, 1981, 340.

11 Milko KOS, Postanek in razvoj Kranjske, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 10, 1929, 29 (Ponatis v: Milko KOS, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave. Ljubljana, 1985, 234 sl.).

12 Ferdo GESTRIN, Karta obsoške poti iz 17. stoletja, ZČ 41, 1987, 97 sl.; Janez ŠUMRADA, O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. stoletje, ZČ 41, 1987, 313 sl.; Milko KOS, Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti, Srednjeveška kulturna družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave. Ljubljana, 1985, 349.

13 Jaroslav ŠAŠEL, Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae), Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana, 1975, 74 sl.; Carlo Guido MOR, Pohod kralja Alboina (568 - 570), Kronika 17, 1969, 9 sl.; B. GRAFENAUER, Pavel Diakon (kot v op. 9), 88, op. 28.

14 Bogo GRAFENAUER, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik 21-22, 1970/1971, 17 sl.; ISTI, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, zgornjem Posavju in ob zgornjem Jadranu, v: Pavel Diakon (kot op. 9), 321 sl.; Rajko BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, Zbirka Zgodovinskega časopisa 8, Ljubljana, 1990, 26 sl.

15 P. ŠTIH - J. PERŠIČ, Problem (kot v op. 10), 336 sl.

16 France BEZLAJ, Slovenska vodna imena I, Ljubljana, 1956, 13.

6. stoletja naseliti po Furlaniji vse do Tagliamonta (str. 16), kjer imamo resnično izpričana številna tipično slovanska krajevna imena. Že Franc Kos je v svoji oceni Rutarjeve knjige leta 1882 napisal, da se mu to zdi neverjetno in da gre verjetno za kasnejšo slovansko kolonizacijo pod vodstvom oglejskih patriarhov,¹⁷ kar je njegov sin Milko Kos s svojimi raziskavami le potrdil. Tako je veliko območje madžarskih pustošenj v prvi polovici 10. stoletja ob tako imenovani "ogrski cesti" v Furlaniji, postalo s koncem madžarskih vpadov, v dobi velike obnove Furlanije, ki se je konec 10. in v 11. stoletju dogajala pod vodstvom oglejskih patriarhov, prostor nove, v veliki meri tudi slovanske kolonizacije. Vendar pa se nove slovanske kolonije v svoji izolaciji niso obdržale pred romanizacijo in slovenstvo v vaseh furlanske nižine je najkasneje v poznem srednjem veku propadlo. Pridevek "slovenski" pri posameznih vaseh v 15. stoletju izginja, imena kmetov v "slovenskih" vaseh v 14. stoletju pa niso več slovenska.¹⁸

Pri pisanju te najstarejše zgodovine, ki zaradi skromnosti virov seveda ni mogla biti omejena samo na ožjo Tolminsko, se je Rutar - tako kot mi danes - lahko naslanjal predvsem na že omenjenega Pavla Diakona, Langobarda po rodu, iz Čedadu. Ta ima v svoji Zgodovini Langobardov za 7. in 8. stoletje vrsto dragocenih podatkov, ki osvetljujejo razmerje med Langobardi in njihovimi vzhodnimi sosedi Slovani.¹⁹ Rutar, ki se je dobro zavedal pomena tega vira za najstarejšo slovensko zgodovino, saj mu je leta 1885 posvetil eno svojih najboljših in najobsežnejših razprav,²⁰ je mnoge Pavlove podatke interpretiral na način, ki je danes že presežen. Tako je Milko Kos v posebni razpravi, ki jo je posvetil zlasti kronološkemu vprašanju Pavlovih poročil o Slovanih,²¹ zelo prepričljivo pokazal, da spada lan-

gobardska osvojitvev "okoliša Slovanov, ki se imenuje Zellia, do kraja z imenom Meclarija", in z njo zvezan začetek slovanskega plačevanja dajatev langobardskim vojvodom v Čedadu, v leta 623-626 in ne v leto 610, kot je mislil še Rutar (str. 17) in seveda tudi vsa ostala literatura pred Kosom.²² Ti Slovani so nato plačevali davek Langobardom vse do časov vojvode Rathisa, ki je kot vojvoda v Čedadu vladal med leti 737 in 744, nato pa je postal langobardski kralj (v letih 744-749 in 756-757). Prav za čas njegovega vojvodovanja nam prinaša Pavel Diakon izredno dragoceno vest, saj poroča, da je Rathis, kmalu zatem ko je postal duks v Čedadu, vdrl v "Karniolo, domovino Slovanov" in se tam - verjetno leta 738 in verjetno ne preveč uspešno - spopadel s Slovani.²³ Karniola je seveda predhodnica poznejše Kranjske, ki je bila kasneje najbolj slovenska od vseh zgodovinskih dežel, ki so nastale na današnjem slovenskem ozemlju. O njej imamo za zgodnji srednji vek, do otonske marke Kranjske, ki se prvič omenja 973. v dveh dobro znanih darovnicah cesarja Otona I., s katerima je položil temelje freisinškemu loškemu gospodstvu,²⁴ izredno malo vesti. Poleg te Pavlove, najdemo le še omembo pri anonimnem ravénnskem geografu (*patria quae dicitur Carneola*), katere datacija pa je zaradi različnih predlog iz različnih časovnih horizontov sila negotova. Prav zato je ta vest za zgodovino "Kranjske" v zgodnjem srednjem veku vprašljiva.²⁵ Pozabiti pa ne smemo tudi na vest v

(Ponatis v: Milko KOS, Srednjeveška (kot op. 11), 157 sl.).

17 Franc KOS, S. Rutar, Zgodovina Tolminskega v Franc KOS, Izbrano delo, Ljubljana, 1982, 328.

18 Milko KOS, K postanku slovenske zapadne meje, Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 5/6, 1930, 336 sl. (Ponatis v: Milko KOS, Srednjeveška kulturna (kot v op. 11), 170 sl.); Peter ŠTIH, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, ZČ 37, 1983, 192.

19 Glej Pavel Diakon (kot v op. 9) in oceno te knjige v ZČ 43, 1989, 621 sl. (Peter ŠTIH).

20 Simon RUTAR, Kakšno važnost imajo Pavla Diakona knjige "De gestis Langobardorum" za starejšo zgodovino Slovencev?, Letopis Matice slovenske, 1885, 288-331.

21 Milko KOS, K poročilom Pavla Diakona o Slovencih, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, 1931, 126 sl.

22 Z interpretacijo tega mesta Pavlove Zgodovine (IV/38) je povezano tudi vprašanje lokalizacije tega okoliša Slovanov, saj so Zellio in Meclario iskali od Materije v Istri na jugu preko Windisch-Materei severno od zgornje Drave na vzhodnem Tirolskem pa do Celja na vzhodu in Goriških Brd ter tamkajšnjega kraja Medana. Danes je soglasno sprejeto mnenje, da sta Zellia Ziljica in Meclaria Meglarje (Maglern) na severnem izhodu iz Kanalske doline, kar pomeni, da je okoliš Slovanov obsegal predvsem Kanalsko dolino. Gl. Milko KOS, K zgodovini kralja Sama in njegove dobe, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 7, 1928, 194 sl. (Ponatis v: Milko KOS, Srednjeveška (kot op. 11), 154 sl.). Gl. tudi B. GRAFENAUER, Pavel Diakon (kot v op. 9), 192, op. 66.

23 Pavel DIAKON, Zgodovina (kot v op. 9), VI/52.

24 Franc KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, Ljubljana, 1906, št. 444, 445.

25 Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana, 1975, 80 sl.; Jaroslav ŠAŠEL, Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 21/22, 1970/71, 33 sl.; U. SCHILLINGER - HÄFELE,

frankovskih državnih analih, ki k letu 820 poročajo o Kranjcih (Carniolenses), ki da živijo ob Savi in so podrejeni furlanskemu prefektu Balderiku.²⁶ Po Rutarju je ta zgodnjesrednjeveška "Karnijola" obsegala gornje in srednje Posočje z bližnjim Gorenjskim, šele kasneje naj bi se razširila proti vzhodu (str. 19). Na tej podlagi je nato interpretiral tudi zgornjo Pavlovo vest o Rathisovem vdoru. Rathis naj bi tako pridrl na Tolminsko in se tam spopadel s Slovani. Takšna Rutarjeva interpretacija pa je gotovo neupravičena. Če pustimo ob strani mesto v Pavlovi Zgodovini, ki ne daje ustreznih geografskih oprijemališč za lokalizacijo te zgodnjesrednjeveške Kranjske, pa frankovski državni anali jasno opredeljujejo za domovino Karniolcev zgornje Posavje. In tudi iz opisa anonimnega ravénnskega geografa, ne glede na to, koliko je njegov časovni horizont sporen, nedvoumno izhaja, da je pri opisu Carneole mislil na zgornje Posavje. Velike večine toponimov, ki jih našteva pri opisu Carneole, na žalost danes ne znamo lokalizirati; povsem nedvomna sta le dva, ki sta oba z Gorenjske: Kranj in Kokra.²⁷ Podobno nam dokazuje tudi kasnejši razvoj v otonski dobi. Takratna marka Kranjska je namreč obsegala le Gorenjsko z Ljubljansko kotlino in del Notranske, medtem ko je Dolenjska spadala v okvir Savinjske krajine.²⁸

Odstavek o Rathisovem vdoru na Tolminsko okrog leta 738 v Rutarjevi Zgodovini Tolminskega torej lahko brez težav črtamo. Zato pa toliko bolj preseneča, da Rutar v svoji knjigi ne omenja nekega drugega dogodka, ki ga opisuje Pavel Diakon: boja med Langobardi in Slovani okrog leta 720, ki ga običajno lokalizirajo v Lavariano južno od Vidma v Furlaniji.²⁹ To

poročilo namreč posredno dokazuje, da so Slovani do tega časa že morali poseliti hribovit svet med Sočo in Furlanijo - pri čemer je poleg Goriških Brd in Beneške Slovenije treba misliti tudi na zahodne dele današnje Tolminske - ter začeli vdirati v nižino, kjer pa so bili zaustavljeni.³⁰

Kar nekaj dopolnil in pojasnil zahteva tudi tisti del Rutarjeve knjige, ki obravnava zgodovinski razvoj v karolinški dobi. Po njegovem mnenju se "z letom 778 konča doba slovenske neodvisnosti in začne se nova doba tujega gospodstva" (str. 20). Že Franc Kos je v svoji oceni Rutarjeve knjige opozoril, da je potrebno letnico 778 popraviti v 788.³¹ Kot je splošno znano, je takrat frankovski kralj Karel Veliki odstranil zadnjega plemenskega vojvodo Bavarcev Tasila in si Bavarsko, kamor je umestil svojega prefekta, neposredno podredil.³² Za slovensko zgodovino je to dejstvo pomembno zato, ker so takrat pod neposredno frankovsko oblast ponovno prišli tudi Karantanci, ki so v letih 763-788, torej v času Tasilovega upora proti Frankom, bili podrejeni le Bavarcem. 788. zato ne more pomeniti konca "slovenske neodvisnosti", ampak le zamenjavo ene nadoblasti z drugo. Poleg tega ta usoda ni zadela vseh "Slovencev", ampak le Karantance severno od Karavank, medtem ko so Slovani južno od Karavank v tistem času še vedno bili v okviru vsaj na videz mogočne avarske države. Za nadaljnji razvoj je bil veliko bolj usoden čas okrog let 743-745, ko so se Karantanci pod Borutom prvič podredili frankovski nadoblasti in se s tem v političnem, družbenem, gospodarskem in kulturnem oziru priključili zahodu. Pravo izgubo samostojnosti, ki je pri Karantancih, vsaj navznoter, obstajala še vso drugo polovico 8. stoletja, pa za "Slovence" tako severno kot južno od Karavank pomenijo šele dvajseta leta 9. stoletja, ko

Der Name "Carnich" in der Kosmographie von Ravenna, Arheološki vestnik 26, 1975, 255 sl.

26 Franc KOS, Gradivo II (kot v op. 24), št. 61.

27 Jaroslav ŠAŠEL, Alpes Iuliana (kot v op. 25), 34 sl.

28 Ljudmil HAUPTMANN, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländern I/4, Wien, 1929, 344 sl.; Milko KOS, Postanek in razvoj (kot v op. 11), 246 sl.; Bogo GRAFENAUER, Kranjska, Enciklopedija Slovenije 5, 1991, 389 sl. (Zlasti zemljevid na str. 390).

29 Pavel DIAKON, Zgodovina Langobardov VI/45. Nasprotno pa Rutar omenja ta dogodek v svoji razpravi Kakšno važnost (kot v op. 20), 324. Najnovejši predlog Luja MARGETIČa Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, Arheološki vestnik 43, 1992, 164, op. 162, da bi to bila Ladra pri Kobaridu, se mi ne zdi verjeten. Ladra se npr. v urbarju iz leta 1377 omenjajo kot "villa de Ladroch", v onem iz 1598 pa že kot "Ladra". Dvo-

mim, da se data jezikovno povezati Pavlova "Lauriana" in poznosrednjeveška "villa de Ladroch", čeprav seveda o tem lahko kompetentno odloči le jezikoslovec.

30 M. KOS, K postanku (kot op. 18), 174; Bogo GRAFENAUER, Slovenci na zahodni meji. Vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Beneške Slovenije s posebnim ozirom na naselitev Slovencev, Prešernov koledar, 1978, 103 in zemljevid Podatki virov o slovansko-romanski meji do začetka 8. stoletja na str. 101; P. ŠTIH - J. PERŠIČ, Problem (kot op. 10), 338.

31 F. KOS, S. RUTAR (kot v op. 17), 328.

32 Gl. npr. Herwig WOLFRAM, Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907, Wien, 1987, 100 sl., 187 sl.

so domače kneze zamenjali s frankovskimi grofi in je grofijska uprava zamenjala plemensko.³³

Po končanih frankovsko-avarskih vojnah v zadnjem desetletju 8. stoletja so vse s Slovenci naseljene pokrajine prišle v okvir Frankovske države. Novoosvojeno ozemlje je bilo v upravnem oziru razdeljeno na dve veliki mejni krajini: na bavarsko Vzhodno marko, ki je bila pod komando posebnega vzhodnega prefekta, in na Furlansko marko pod oblastjo frankovskega furlanskega duksa. Ogrodje tej razdelitvi so dali prav frankovski vojaški pohodi proti Avarom, ki so potekali s severa ob Donavi do reke Rabe, oziroma iz Furlanije, preko današnjega slovenskega ozemlja in nato še preko Donave v Panonijo. Rutarjevo mnenje, da je bila Drava meja (str. 23) med tema dvema prvima velikima upravnima enotama karolinške dobe, nima potrditve v virih. Drava je 796. sicer postala mejna reka, toda ne med dvema upravnima enotama državne oblasti, ampak cerkvena meja med Salzburgom in Oglejem, ki jo je najprej 803. in nato dokončno še 811. kot takšno potrdil Karl Veliki.³⁴ Že oznaka iz zadevne listine Karla Velikega iz leta 811, s katero je Dravo v vsem njenem toku potrdil za mejo med dvema metropolitijama - pravi, da teče ta reka po sredi Karantanije³⁵ - jasno kaže, da se cerkvena meja ni skladala s politično, Hauptmann pa je to nato dokazal tudi za Panonijo.³⁶

33 Gl. npr. Milko KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana, 1936, 25 sl.; ISTI, *Zgodovina Slovencev od naslavitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana, 1955, 83 sl.; Bogo GRAFENAUER, *Razvoj in struktura države karantanskih Slovanov od VII. do IX. stoletja*, *Jugoslovenski istorijski časopis* 3, 1963, 19 sl.; ISTI, *Razvoj i struktura države karantanskih Slavena od VII do IX stoletja*, *Historijski zbornik* 17, 1964, 213 sl.; ISTI *Karantanski temelji Koroške vojvodine*, *ZČ* 31, 1977, 144 sl.; Herwig WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*, Wien, Köln, Graz, 1979, 73 sl., 126 sl.; ISTI, *Der Zeitpunkt der Einführung der Grafschaftsverfassung in Karantanien*, *Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives* 12, 1981, 313 sl.

34 Rajko BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve* (kot v op. 14) 53; *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje, 1991, 48.

35 F. KOS, *Gradivo II* (kot v op. 24), št. 37.

36 Ljudmil HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung* 36, 1915, 270 sl.; ISTI, *Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2, 1920, 222 sl.

To veliko Furlansko marko je leta 828 Ludvik Pobožni razdelil na štiri grofije, ki pa niso imenovane.³⁷ Ta upravna reorganizacija na samem jugovzhodu karolinške države je bila povod številnim ugibanjem, ki pa vse do danes niso pripeljala do konsistentne rešitve.³⁸ Pri nas se je najbolj uveljavilo Hauptmannovo mnenje, da so nove štiri grofije bile ožja Furlanija, Istra, Grofija ob Savi (predhodnica Kranjske) in Spodnja Panonija severno od Drave.³⁹ V zadnjem času pa nekateri namesto Spodnje Panonije kot četrto grofijo predlagajo Karantanijo, ki je tudi pred reformo leta 828 nekaj časa bila pod upravo zadnjega furlanskega krajišnika.⁴⁰ Ne glede na to, da to vprašanje še vedno ni dokončno rešeno, pa zagotovo ne drži Rutarjeva trditve, da je bila 828. Furlanska marka razdeljena na Furlanijo, Istro, srednje Štajersko in spodnje Štajersko z Dolenjskim (str. 22), saj sta se tako Štajerska kot Dolenjska (kot del Kranjske) razvili šele mnogo kasneje. Izhodišča za njun razvoj so bila položena šele v drugi polovici 10. stoletja s ponovno nemško osvojitvijo prostora južno od Karavank. Gre za čas po prenehanju madžarskih vpadov in organiziranje venca t.i. otonskih mark, ki so na jugovzhodu nemške države segale od Donave na severu do kraških meja Italije na jugu.⁴¹ Vsekakor pa je bilo v tistem času Tolminsko, kakor tudi celotno Posočje s spodnjo Vipavsko dolino, del Furlanije, od katere se je šele kasneje, za časa Goriških grofov in nato Habsburžanov, odcepilo.

Gorica se prvič omenja v zgodovinskih virih leta 1001 v dveh darovnicah cesarja Otona III. Takrat je cesar podelil polovico Gorice, gradu Solkana in posesti med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom in Trnovskim gozdom oglejskim

37 F. KOS, *Gradivo II* (kot v op. 24), št. 96.

38 Gl. povzetek te diskusije v: Harald KRAHWINKLER, *Friual im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünftes bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, 1992, 194 sl.

39 L. HAUPTMANN, *Postanek in razvoj* (kot v op. 36), 210 sl.; M. KOS, *Zgodovina* (kot v op. 33), 109; Bogo GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana, 21965, 10 sl.; *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1979, 132.

40 H. WOLFRAM, *Der Zeitpunkt* (kot v op. 32), 313 sl.; Kurt MÜHLBERGER, *Das fränkisch-bayrische Ostland im neunten Jahrhundert*, Wien. Diss., 1980, tipkopis, 51 sl.

41 Gl. Peter ŠTIH, *Nastanek in razvoj dežel na Slovenskem*, *Obdobja 10. Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1989, 287 sl.

patriarhom, drugo polovico pa grofu Verihenu.⁴² Verihen je prvi, s čigar imenom je v zgodovinskih virih povezano ime Gorica, zato ne čudi, da ga je Rutar (str. 24) naredil za prvega goriškega grofa, kar pa ne bo držalo. Najprej zato, ker je takrat Gorica bila del Furlanske grofije in še konec 11. stoletja je za neko posest v Gorici, ki je bila darovana briksenški cerkvi, rečeno, da leži v "Italskem kraljestvu, v Furlanski grofiji"⁴³ in drugič zato, ker je Verihen, ki se omenja leta 1001, skoraj gotovo identičen z grofom Istranov Verihenom, ki se omenja 991. in s furlanskim grofom Werihenom, ki se omenja 1001. in 1028.⁴⁴ Od 1077. je naslov furlanskega grofa nosil oglejski patriarh in Gorica sama je bila še v 14. stoletju fevd oglejske cerkve.⁴⁵ Zato tudi visokoplemiški rod, ki je v začetku 12. stoletja prišel s Koroške v Posočje in se je začel označevati z "Goriški grofje" (vse do svojega izumrtja leta 1500), tega naslova ni mogel izpeljati iz neke Goriške grofije, ki takrat sploh še ni obstajala. Ta se prvič omenja šele leta 1271.⁴⁶ Zato so se Goriški grofje imenovali Goriški po kraju svojega stalnega bivanja, grofje pa po grofovskih pravicah, ki so jih od svojih prednikov podedovali na zgornjem Koroškem; mogoče pa je, da so si ta naslov izpeljevali iz pravic, ki so si jih pridobili v Furlaniji. Med te pravice spada v prvi vrsti odvetništvo nad oglejskim patriarhatom, kar je predvsem pomenilo pravico do visokega sodstva.⁴⁷

Sploh je oglejski patriarhat v srednjeveški zgodovini Tolminskega odigral zelo pomembno

vlogo, saj se je prav v času oglejske oblasti izoblikovala posebna in na tem prostoru prva poznana upravna enota - gastaldija. Rutarjeva trditev (str. 25 sl.), da je bila Tolminska že v karolinški in nato otonski dobi, torej v 9. in 10. stoletju, organizirana v posebno okrožno grofijo (Gaugrafschaft) nima v virih absolutno nobene podlage, niti ustreznih paralel v slovenskem prostoru in jo zato lahko mirno zavrnemo. Milko Kos je ob izdaji najstarejšega tolminskega urbarja iz leta 1377 podrobno obdelal tudi vprašanje upravne organizacije na Tolminskem in notranje strukture gastaldije.⁴⁸ V teh vprašanjih je seveda v marsičem presegel Rutarja (enako pa velja tudi za kolonizacijsko, posestno, populacijsko in gospodarsko zgodovino), a tega na tem mestu ni potrebno posebej izpostavljati. Zato pa se mi zdi potrebno opozoriti na tri različne oblasti, katerih nosilec je bil oglejski patriarhat. Nanje se pri obravnavi zgodovine Patriarhata rado pozablja oziroma se med njimi ne loči. Je pa tozadevno ločevanje za pravilno razumevanje nujno, saj vsaka od teh treh različnih oblasti vsebuje različne pravice in pristojnosti.

Najstarejša in tudi prostorsko najobsežnejša je cerkvena oblast, ki jo je Oglej kot sedež metropolitije izvajal na velikem prostoru današnje Slovenije južno od Drave (gl. zg., op. 34), Istre in Furlanije vse do Verone in Coma. Na tem prostoru mu je v visokem srednjem veku bilo podrejenih kar 17 škofij, saj se je Oglej pri tem lahko oprl na bogato lastno poznoantično tradicijo.⁴⁹ 1077. (Rutar, str. 27 napačno 1028.), na višku boja za investituro pa je kralj Henrik IV. podelil oglejskemu patriarhu Sigehardu in hkrati svojemu bivšemu kanclerju grofijo Furlanijo in marki Istri in Kranjsko. Tako ga je postavil za nosilca državne oblasti v omenjenih treh pokrajinah (vendar je Patriarhat v Istri krajišniško oblast kmalu izgubil in si jo nato ponovno pridobil šele v letih 1208-10, na Kranjskem pa so nekako od srede 12. stol. v imenu oglejskega patriarha krajišniško oblast izvajali kot deželni grofje An-

42 Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana, 1911, št. 1, 2.

43 F. KOS, *Gradivo III* (kot v op. 42), št. 260.

44 F. KOS, *Gradivo II* (kot v op. 24), št. 499; ISTI, *Gradivo III* (kot v op. 42), št. 3, 82; gl. tudi Milko KOS, *Urbarji slovenskega Primorja II, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III*, Ljubljana, 1954, 18 sl.; Peter ŠTIH, *Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo*, ZČ 41, 1987, 42 sl.

45 F. KOS, *Gradivo III* (kot v op. 42) št. 327; Heinrich SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz - Köln, 1954, 62 sl.; Hermann WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten*, I. Bd: 957-1271, Innsbruck, 1949, št. 192, 193, 230, 317; Vincenzo JOPPI, *Documenti Goriziani*, Archeografo Triestino N. S. 14, 1887, št. 147.

46 H. WIESFLECKER, *Die Regesten* (kot v op. 45), št. 866, 868.

47 Peter ŠTIH, *Ministeriali Goriških grofov do prve tretjine 14. stoletja* (v Istri in na Kranjskem), tipkopijsna disertacija, Ljubljana, 1992, 7.

48 Milko KOS, *Tolminska gastaldija leta 1377*, Carniola n. v. 8, 1917, 1 sl.; ISTI, *Urbarji slovenskega Primorja I* (Tolminski urbar iz leta 1377), *Srednjeveški urbarji za Slovenijo II*, Ljubljana, 1948, 18; ISTI, *Urbarji II* (kot op. 44), 44 sl., 57 sl.

49 H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr* (kot v op. 45), 1-18; Rajko BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 8, 1986; ISTI, *Vpliv oglejske cerkve* (kot v op. 14), 3 sl.

dechsi).⁵⁰ Tretjo vrsto oblasti pa so oglejski patriarhi izvajali kot zemljiški gospodje povsod tam, kjer so imeli svojo posest.

Naj se za konec tega članka, ki - kot je bilo že rečeno - ne more zajeti vseh odprtih vprašanj, vrnem še nekoliko k problematiki Goriških grofov v Posočju. Vprašanje, kako so ti v začetku 12. stoletja - ob koncu boja za investituro - prišli v Posočje, še danes ni povsem rešeno. Po Rutarjevem mnenju (str. 48), ki ga je povzel po Czoernigu,⁵¹ naj bi Goriški Gorico dedovali po Eppensteincih, koroški vojvodski dinastiji med leti 1077 in 1122, katerim naj bi pripadal tudi tisti Henrik, ki je imel v Gorici pred koncem 11. stoletja alodialno posest (gl. zgoraj op. 43). Eppensteinci so v Furlaniji resnično imeli precej obsežno posest, ki pa, kolikor je doslej znano, ni obsegala Gorice in so jo po njihovem izumrtju dedovali štajerski Traungavci.⁵² Poznosrednjeveški viri sicer postavljajo ustanovitelje samostana v Rožacu, Eppensteince, za predhodnike Goriških grofov,⁵³ vendar je to po vsej verjetnosti posledica goriško-grofovske tradicije, ki je hotela ustanovitev samostana, kjer so pokopavali člane svojega rodu,⁵⁴ povezati s svojim imenom. Danes se zdi bolj utemeljeno mnenje, ki povezuje pojav Goriških v Posočju z izidom boja za investituro. Zmaga papeške stranke je namreč v vzhodnoalpskih deželah leta 1106 povzročila porast moči njenih pristašev, med katerimi so bili tudi kasnejši Goriški in npr. kasnejši koroški vojvode Spanheimi.⁵⁵ Kaže, da so si Goriški na

ta način pridobili odvetništvo nad oglejsko cerkvijo. S tem uradom jim je verjetno pripadla tudi Gorica, ki naj bi bila službeni fevd oglejskega odvetnika in ki je bila še v 14. stoletju, torej v času, ko so Goriški grofje na Goriškem že povsem izoblikovali in uveljavili svojo deželno oblast, formalno še vedno oglejski fevd.⁵⁶

Formalno, kajti že v pogodbi med oglejskim patriarhom in goriškima grofoma januarja 1202 v S. Quirinu pri Krminu, katere pomen pravilno poudarja tudi Rutar (str. 49), so Goriški grofje prejeli Gorico v dedni fevd po moški in ženski strani;⁵⁷ torej vse do svojega izumrtja. Napačen pa je Rutarjev sklep na istem mestu, da so odtlej bili Goriški grofje patriarhovi vazali le za svoja furlanska posestva. To mnenje je seveda v nasprotju s samim bistvom vazalnih odnosov. Kajti z vsakim fevdom (v bistvu fevd ni nič drugega kot oblika lastnine, pa naj gre za zemljo, dohodke ali pa pravice), ki so ga prejeli od oglejskih patriarhov, so bili vazali omenjene cerkve, in to ne glede na to, ali je ta fevd ležal v Furlaniji, v Istri ali na Kranjskem. In obratno: Goriški grofje niso bili oglejski vazali za vsa svoja furlanska posestva, ampak samo za tista, ki so jih prejeli v fevd od oglejskega patriarha. Decembra istega leta (1202) je bil v Čedadu sklenjen še en zelo pomemben sporazum, ki je urejal odnose med oglejskim patriarhom in Goriškimi. Ta sporazum je tudi zelo natančno definiral pravice, ki gredo Goriškimi kot odvetnikom oglejske cerkve, in modalitete, po katerih grofje izvajajo to sodstvo.⁵⁸ Rutar (str. 49) je ta dva sporazuma iz januarja in decembra leta 1202 pomotoma združil v enega samega (januarskega).

Tudi niso Goriški grofje že kmalu po 1231. postali državni knezi (Rutar, str. 49). Regalne pravice, ki so jih imeli Goriški in ki jih našteva Rutar (carinski in novčni regal, pravica usta-

50 L. HAUPTMANN, Entstehung und Entwicklung (kot op. 28), 371 sl.; M. KOS, Postanek razvoj Kranjske (kot v op. 11), 248 sl.; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr (kot v op. 45), 56 sl. 1028 je oglejski patriarh Popo - sicer znan kot graditelj velike, še danes stoječe romanske bazilike v Ogleju - prejel iz rok cesarja Konrada II. dve pomembni pravici: novčni in lovski regal (F. KOS, Gradivo III (kot v op. 42), št. 81, 82), ni pa mu bila podeljena grofija.

51 Carl CZOERNIG, Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluß von Aquileja), Wien, 1973, 492.

52 Eppensteinska posest v Furlaniji je obsegala Pordenone, Cordenone, Spilimbergo na desnem bregu Tagliamenta in Ragognio s. od Vidma: M. KOS, Urbarji II (kot v op. 44), 21.

53 F. KOS, Gradivo III (kot v op. 42), št. 385; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr (kot v op. 45), 83.

54 Wilhelm BAUM, Die Grundung des Klosters Rosazzo und die Anfänge der Grafen von Görz, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten, Millstatt, 1986, 77 sl.

55 Ljudmil HAUPTMANN, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, 1935, 225 sl.

56 Pietro Silverio LEICHT, La costituzione provinciale Goriziana al tempo dei Conti, Memorie Storiche Forogiuliesi 18, 1922, 140 sl.; P. ŠTIH, Ministeriali (kot v op. 47), 100 sl.; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr (kot v op. 45), 76 sl.

57 H. WIESFLECKER, Die Regesten (kot v op. 45), št. 317.

58 H. WIESFLECKER, Die Regesten (kot v op. 45), št. 319; Emil WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien, 1894, 499 sl.; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr (kot v op. 45), 79 sl.; E. SGUBIN, L'avvocazia dei Conti di Gorizia nel Patriarcato d'Aquileia, Studi Goriziani 23, 1963, 95 sl.; G. HUGES, L'istituto dell'avvocazia, con particolare riguardo a quella dei Conti di Gorizia, Studi Goriziani 24, 1963, 109 sl.

navljati sejme), niso noben dokaz za državno kneževstvo, ampak za deželno gospostvo, ki pa je gotovo pomembnejše od kneževstva. Te pravice so si Goriški res pridobili že v prvi polovici 13. stoletja,⁵⁹ prvi goriški grof, povzdignjen med državne kneze pa je bil šele Majnhard IV., začetnik majnhardinske linije Goriških grofov, ki je ta naslov - šel je tudi njegovim dedičem - dosegel 1286. ob podelitvi vojvodine Koroške.⁶⁰ Albertinska veja Goriških grofov pa je ta naslov dobila šele pod kralji in cesarji iz dinastije Luksemburžanov sredi 14. stoletja.⁶¹ Zdi se, da je ta vzdig Goriških povezan z rivalsko politiko habsburške in luksemburške dinastije, v kateri so Luksemburžani slabili moč Habsburžanov s priznavanjem državne neposrednosti najpomembnejšim habsburškim vazalom. Najočitnejši takšen primer so Celjski grofje, habsburški vazali pa so s koroškimi palatinatom bili tudi Goriški grofje.⁶²

Že konec 13., še bolj pa v 14. stoletju, so si Goriški grofje prizadevali, da bi pridobili posestne pravice nad Tolminom in Tolminsko. Z oblastjo nad njo bi bil namreč položen temeljni kamen mostu, ki bi povezoval goriške posesti ob srednji Soči z onimi v dolini Drave na Koroškem.⁶³ Te na daljši rok neuspele poskuse Goriških grofov, ki so segali od zasedbe tolminskega gradu do zastavitve s strani Ogleja, je natančno predstavil že Rutar (str. 50 sl.).⁶⁴ Prav bogata faktografija za 13., še zlasti pa za 14. in 15. stoletje, je ena boljših strani Rutarjeve knjige. Čeprav si torej Goriški grofje nikoli niso trajno

uspeli pridobiti posesti na Tolminskem, pa Rutar vendarle meni, da je tako Goriškimi pred letom 1420 - torej pred uničenjem posvetne oblasti oglejskih patriarhov s strani Beneške republike, kot kasneje, - na Tolminskem pripadlo "deželno gospostvo" (str. 58, 62). To gotovo ne bo držalo. Sodstvo, ki so ga v času Oglejskega patriarhata na Tolminskem izvrševali Goriški grofje, so namreč izvrševali v patriarhovem imenu kot njegovi odvetniki,⁶⁵ po 1420. pa je nosilec državne oblasti na Tolminskem bila Beneška republika. To je razvidno že iz tega, da so Benečanom pripadale regalne pravice, kot je pravica do rudnega bogastva na Tolminskem. Benečani so bili tisti, ki so 1493. izdali dovoljenje neki nemški rudarski družbi, da je po odkritju živosrebrne rude v Idriji, ki je takrat spadala pod Tolminsko,⁶⁶ smela le-to tudi izkopavati.⁶⁷ Tudi mesto Čedad, ki je od leta 1379 imelo od oglejskega patriarha v zastavi tolminsko gastaldijo z vsemi dohodki, sodstvom in pravicami, je 1420. priznalo novo beneško oblast.⁶⁸ Prav tako je brezpredmeten tudi Rutarjev argument, da prošnja komendatorja rožarskega samostana Dandola iz leta 1496 (namenja jo goriškemu grofu Leonardu, češ naj potrdi vsa tista posestva, ki naj bi jih omenjenemu samostanu darovali Leonardovi predniki že pred koncem 11. stoletja)⁶⁹ dokazuje "deželno kneževstvo" Goriških na Tolminskem v 15. stoletju (str. 62). Na koga drugega, kot na naslednika (vsaj fiktivno) tistih, ki naj bi darovali posest samostanu, pa bi se komendator lahko sploh obrnil? Prošnja za potrditev posesti nam tako lahko služi kvečjemu kot dokaz za zemljiško posest Goriških na Tolminskem, ne pa za "deželno" oblast.

59 P. ŠTIH, Ministeriali (kot v op. 47), 16 sl. Rutar je v teh izvajanjih verjetno sledil C. CZOERNIG, Das Land (kot v op. 51), 594 sl., vendar Czoernigovo dokazovanje, da so bili že prvi Goriški državni knezi, nima pravih podlag.

60 Hermann WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten II. Band/1. Lieferung (Die Regesten Meinhard's II. (I.) 1271 - 1295), Innsbruck, 1952, št. 485.

61 Hermann WIESFLECKER, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 54, 1948, 351; Ernst SCHWIND - Alphons DOPSCH, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter, Innsbruck, 1915, št. 169.

62 Prim. npr. Milko KOS, Grofje Celjski, Srednjeveška kulturna (kot v op. 11), 262 sl. Za palatinat gl. pregled stanja raziskav pri P. ŠTIH, Ministeriali (kot v op. 47), 8.

63 H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung (kot v op. 61), 344.

64 Primerjaj tudi Milko KOS, Urbarji I (kot v op. 48), 41 sl.

65 H. WIESFLECKER, Die Regesten (kot v op. 45), št. 319.

66 M. KOS, Urbarji I (kot v op. 48), 17 sl.; Peter ŠTIH, Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja, Goriški letnik 8, 1981, 58 sl.

67 Marija VERBIČ, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515, ZČ 28, 1974, 4.

68 M. KOS, Urbarji I (kot v op. 48), 44; Fabio CUSIN, Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo Vol. I, Milano, 1937, 311 sl.; Gian Carlo MENIS, Storia del Friuli dalle origini alla caduta dello stato patriarcale (1420), Udine, 1969, 249.

69 Gl. op. 53, 54 zgoraj in tudi Jaromir BERAN, Doneski k zgodovini prava na Goriškem, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete 28, 1959, 7; Branko MARUŠIČ, O prvih omembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah, Tolminski zbornik II, 1975, 171 sl.